

CSAPODY MIKLÓS

AZ ERDÉLYI MAGYAR PEN CLUB HŐSKORA (1926–1932)

■ Az erdélyi magyar Pen gondolata kilencven évvel ezelőtt, rögtön a budapesti Magyar Pen létrejötte után felmerült.¹ A Nemzetközi Pen Club (1921) magyar központjának alakulásakor számos eleven, nagy múltra visszatekintő magyar irodalmi-művelődési társaság működött az anyaországban és az utódállamokban. Ilyen volt Marosvásárhelyen a Kemény Zsigmond Társaság (1876), Kolozsváron az Erdélyi Irodalmi Társaság (1888) és az egyházak irodalmi egyesületei, Aradon a Kölcsey Egyesület (1891), az újabb alapításúak között a temesvári Arany János Társaság (1903). A magyar Pen a *Nyugat* körében régen vajdúdó gondolat nyomán Radó Antal 1926. tavaszi kezdeményezésére² október 5-én jött létre. Miután Radó és társai a nemzetközi Pen alapszabályát jó előre megkérték Herman Ouldtól, a londoni Pen Club főtítkárától, a hivatalos megalakulásra a Budapestre látogató John Galsworthy nemzetközi elnök jelenlétében került sor. Germanus Gyula emlékezése szerint „Elnöknek Rákosi Jenőt, ügyvezető alelnöknek Dr. Radó Antalt választotta a közgyűlés, reprezentatív főtítkárnak Zilahy Lajost és ügyvezető titkárul, – főleg nyelvtudásom miatt, engem jelöltek ki. Én rajzoltattam meg a Magyar Pen Club akkori pecsétjét: egy könyv előtt tintatartó, benne három tollal.”³ Alapszabálya szerint „A Magyar Pen-Club célja, hogy a londoni Pen-Clubbal és hasonló más nevű külföldi egyesületekkel való érintkezés révén előmozdítsa a magyar irodalmi termékeknek külföldön és a külföldi irodalmi termékeknek Magyarországon való ismeretetését. Ez irányú működését azonban csak a lírai, elbeszélő és színi irodalom, valamint az írásművészet igényeinek megfelelő ügynevezett essay-irodalom munkáira korlátozza. A cél elérése végett igyekszik arra, hogy a magyar irodalomról külföldi lapokban és folyóiratokban hírek, bírálatok, tanulmányok jelenjenek meg, s hogy külföldön ez irányú nyilvános előadások tartassanak, akár a külföldi Pen-Clubokban, akár más irodalmi egyesületekben [...]”⁴

A magyar Pen megalakítása nagy horderejű irodalmi-közéleti eseménynek számított, de legalább ilyen fontos volt az elszigeteltségből lassan kitörő, magát Európával elfogadtató magyar politikai vezetés számára. Jelentőségét Bethlen István miniszterelnök és Klebelsberg Kunó kultuszminiszter rögtön felismerte,⁵ az egyesület ugyanis a kultúra világában járult hozzá Magyarország új nemzetközi kapcsolatrendszerének kiépítéséhez, annak egyik kultúrdiplomáciai elemét kínálva. Miközben az íróegyesület kezdeti nehézségeit az intrikák és a politikai-világnevezeti küzdelmek, az anyagi hiánya, az ország és a társadalom háború utáni, sokak számára végzetesen reménytelennek tűnő állapotai fokozták, „az elszakadt országrészek magyarsága vágyakozva nézett vissza az anyaországra, amelyben számos hazafias érzésű, szabadabb levegő után sóvárgó író megbéklyózva érezte magát a »kurzus« léghőköreben.”⁶ Az erdélyi magyar irodalom azonban ekkor már nemcsak magára talált, hanem 1924 márciusa óta kiadója is volt, az írók pedig éppen 1926 júliusában tartották meg első marosvécsi találkozójukat. A gróf Bánffy Miklós és báró Kemény János nevéhez fűződő irodalmi fórum első, 1926 júliusában megtartott összejövetelén fogalmazott első határozat 1. pontja ennek kimondása volt: „A romániai magyar kisebbség nemzeti jövője megköveteli, hogy vezetői a kulturális élet törekvéseire helyezték át tevékenységük súlypontját. A népnévelés, az irodalom és a művészet problémáit kell a kisebbségi élet első vonalában állítani, amelyek egyenrangúak a politikai természetű célokkal. Szükséges tehát, hogy ezek a célok és ezeknek a szellemi és erkölcsi erőknél természetes képviselői és védelmezői fokozott mértékben vonassanak be a magyarság sorsának intézésébe. Ők azok, akik a velünk együtt élő nemzetek kultúráival szakadatlan kapcsolatba állva, a legeredményesebben tudják megteremteni a békés politikai és gazdasági együttműködés feltételeit is.”⁷ Bánffy 1926 nyarán tért haza Erdélybe,⁸ irodalomszervezői, intézményteremtő munkásságának legnagyobb eredménye az 1928 májusában alapított, 1944 szeptemberéig megjelent *Erdélyi Helikon*, a korszak igényes és reprezentatív irodalmi folyóirata volt.⁹ Bánffy kezdeményezésének két közvetlen előzménye az 1924-től működő irodalmi kiadó, a második 1926-tól egy állandósult irodalmi fórum. Az első az Erdélyi Szépművés Céh, Kádár Imre, Kós Károly, Ligeti Ernő,

Nyíró József, Paál Árpád és Zágoni István könyvkiadó vállalkozása,¹⁰ a második az ugyan-csak Bánffy és Kuncz szorgalmazta, Kemény marosvécsi várkastélyában otthonra lelő író-találkozó. A Céh 1924 márciusában indult vállalkozásának Kós fogalmazta felhívása szerint „összeállottunk néhányan, kevesen, akik irunk, s akik ki akarjuk válogatni az Erdélyben dolgozó írók munkájának legjavát és keressük e felhívásunk szavaival azt a száz embert, akik értékeli is, de fel is ölelhetik, a megvalósulás biztos útjára vezethetik, egyben magukénak vallhatják ezt a vállalkozást és legszebb eredményeit”.¹¹ 1926–39 között a Helikon minden nyáron megtartotta összejöveteleit, a háború után 1941-ben Kolozsváron, 1942-ben Marosvécsen, 1943–44-ben ismét Kolozsváron. Folyóiratuk főszerkesztője Bánffy lett, szerkesztője Áprily Lajos, 1929 júliusától Kuncz Aladár, a *Fekete kolostor* francia hadifogságból 1923-ban hazatért írója. Így lett Bánffy ambíciójából a Céh az erdélyi magyar irodalmi elit könyvkiadója, a Helikon a folyóirata.

A helikoni találkozókra részt vevő Ligeti Ernő úgy látta, „A marosvécsi gyűléseken sok szó esett a szász irodalommal való kapcsolatokról is. Zillich meghívót kapott minden helikoni gyűlésre, amelyeken nemcsak mint megfigyelő vett részt, hanem cselekvőlegesen is. Látszólagosan nagy volt a barátkozás, de néhányunknak már akkor az volt a benyomása, hogy a szász irodalom és éppen Heinrich Zillich túlságosan behúzódik a Heimatsliteratur védőfalai mögé, az ő transzilvánizmusa *kizár* bennünket. Kósék azonban nagyban barátkoztak a szászokkal és ez a barátkozás jóhiszemű is volt, hiszen [Erwin] Wittstock, [Adolf] Meschendörfer, [Otto] Folbert, [Egon] Hajek valóban igazi erdélyiek voltak és maradtak, Zillich azonban csak adoptált szász volt, aki pár év múlva visszaköltözött Németországba, és mint a nemzetiszocializmus irodalmi szemléletének egyik legjellegzetesebb képviselője keresett a maga számára most már a nagynémet gondolat megmunkálásában alkotó teret. A magyar–szász barátkozás jegyében a Klingsor magyar, a Helikon német–szász számot adott ki, a Helikon néhány írója átrándult a szász nyelvterületekre, estélyekre, a két nemzet írói közös tervet alakítottak ki, hogy majd egymás könyveit is kölcsönösen lefordítják, de az alkut őszintén csak a Helikon váltotta be, amelynek kiadványai között Meschendörfer *Coronája* is megjelent.¹² A kapcsolatok egyre halványodtak, noha az elgondolás helyes volt, különösen kisebbségpolitikai téren.” A szász írók mellett „A Helikon üléseire eljárógott egy [Emanoil] Bucuța nevű miniszteri tanácsos, az Astra főembere, Zillich-hel együtt ő is élvezte a szép vidéket és a vendéglátó nyájasságát, és tett is ígéretet, hogy legalább tíz erdélyi magyar író könyvét kiadhatja Bukarestben. Ebből sem lett semmi.”¹³ Ami a román íróvendéget illeti, Bucuța 1928 nyarán, az oslói 6. Pen-világkongresszuson az irodalmi művek szabad forgalmazásáról szóló vitában tagadta, hogy a magyar könyvek bevitelére bárhol bármilyen tilalom alá esne.¹⁴ Radó Antal, aki nagy érdemeket szerzett a magyar könyveknek az utódállamokban való szabad forgalmazása ügyében, 1930 októberében felhívta a magyar Pen igazgatóságának figyelmét „az Institut International de Cooperation Intellectuelle bulletinjának egyik cikkére, amelyben Bucuța román író »Le Livre en Roumanie« címen a román kultúráról és a román kisebbségi viszonyokról tesz teljesen valótlan megállapításokat, átlátszó politikai célzattal. Radó felhatalmazást kér az igazgatóságtól, hogy a Magyar Nemzeti Bizottság útján bejelenthesse a genfi Népszövetségnek a Magyar Pen Club tiltakozását az ellen, hogy az Institut International de Cooperation Intellectuelle hivatalos lapjában ilyenfajta politikai reklám ízü cikkek megjelenhessenek.”¹⁵ Az 1930. decemberi eleji ülésen Radó be is jelentette, hogy a magyar Pennek Bucuța írásai miatti, a Népszövetséghez Genfben továbbítandó tiltakozását benyújtotta a Magyar Nemzeti Tanácsnak.¹⁶ Később Bucuța jelen volt az erdélyi magyar Pen 1932. májusi kolozsvári megalakulása céljából tartott megbeszélésen is.¹⁷

Az erdélyi (romániai) Magyar Pen Club is a Bánffy helikoni köréből kinőtt irodalmi (kulturpolitikai és kisebbségvédelmi) kezdeményezések közé tartozott, a folyóirat és az önálló erdélyi magyar Pen-szervezet gondolata egyszerre született. A második, 1927. augusztusi írótalálkozón Ligeti már az íróközösség külföldi kapcsolatait „jobb kiépítésének tanulmányozására kiküldött bizottság nevében jelenti, hogy szükségese volna [...] magyar Pen Clubot szervezni Erdélyben [...]”.¹⁸ A második marosvécsi összejövetelen „elhatározták, hogy a romániai magyar írók érdekeit védő PEN Clubot alakítanak és egy revüszerű folyóiratot [az Erdélyi Helikont] indítanak Bánffy Miklós gróf és Áprily Lajos szerkesztésében.”¹⁹

Az erdélyi magyar írók nemzetközi Penhez való csatlakozásuk gondolatát azután fogalmazták meg, hogy a húszas évek második felében kialakultak kapcsolataik a román és a szász írókkal. Többségi részről a *Bukarester Tageblatt*-ban, 1928 júliusában vetődött fel a Romániai Pen Club újjáalakítása a kisebbségi írók részvételével, ez az elgondolás azonban a homogén nemzetállam eszméje szerint a tagságot nyelvi alapról állampolgársági alpra helyezte volna. A romániai magyar, német és más nyelvű írók nem hozhattak volna létre saját tömörülést, hanem a románok szervezetében kaptak volna helyet, felvételükre személyen-

ként került volna sor. Ezt a magyar írók, eleinte a szászok is elutasították, bár a kapcsolat-építés szándékát többször hangoztatták. Miután azonban a román politika kisebbségellenes légkörét nem tartották megfelelőnek az együttműködéshez, a közeledéshez többségi gesztusokat vártak. A harmadik írótalálkozó idején, 1928 augusztusában, amikor már javában zajlott a transzilvanizmus vitája, Bánffy kifejtette: „A román–magyar kapcsolat kérdésében legfontosabb lépés volna a bukaresti Helikon-estély. Ennek kapcsán találkoztak [Liviu] Rebreanuval, Bucuțăval, N[ichifor]. Crainickal. Eljöttek hárman a Helikon-estélyre. Felvetették bizonyos kooperáció kérdését, különösen a Pen Clubba bevonní. Azt feleltük nekik, hogy erről most még nem is beszélhetünk... Hogy mi egyébként bevásároljunk, ezt nem fogadhatnók el. Ha a román írók és irodalmi részről valami rokonszenves gesztus történe a magyar kultúra érdekében, akkor alkalmasabb lenne erre a helyzet. Ők készítsenek elő egy előnyös hangulatot. [...] Ahhoz, hogy őszinte kooperáció legyen, szükséges az, hogy legyen egy minoritási szekciónk, amelynek autonómiája legyen. Ingyen nem adhatunk semmit. Kultúránknak annyi baja van. Amíg egy jobb atmoszféra ki nem alakul, addig őszinte kooperációra gondolni sem lehet. Ezt meg kell gondolni, annak elismerése mellett, hogy a román írók és kultüemberek között vannak őszintén barátságos emberek.”²⁰

Crainic, aki 1941–44-ben az Antonescu-kormány propagandaminisztere lett, nemsokára nagy vitát kiváltó cikket írt a bukaresti Curentul 1928. szeptember 18-i számában, amelyben az erdélyi magyar és szász íróknak a román Pen Clubba való belépését sürgette.²¹ Zillich ezt írta neki: „Köszönöm a szívélinességét és nagyvonalúságát sorainak, amelyek a Pen Club román szekciójáról vallott nézeteimet azonnal megváltoztatták. Most már megérttem, hogy az Önök, román írók számára is komoly eszmei célkitűzése van a klubnak. Miután ezt az Ön fejtegetései nyomán felismertem, kötelességemmé vált azoknak az aggályoknak a megmagyarázása is, amelyeket a klubba való belépésünk tekintetében eddig tápláltam. Jól meg kell értenie bennünket – eddig túl sokszor tapasztaltuk, hogy eszményi programmal fellépő szervezetek csupán az ellenünk irányuló politikai törekvések takarójául szolgáltak. Emberileg is kellemes számomra, hogy éppen az Ön útján értesülhettem klubjuk szelleméről, mert évek óta Önben a román élet olyan képviselőjét látom, akit lelkileg és szellemileg közel érzek magamhoz. Annál öröndetesebb, hogy most az Ön révén kerülhetek személyes kapcsolatba független román szellemekkel. Abban a reményben, hogy az Ön eszméi és tervei valamennyiünk támogatásával a Pen Clubban valóságá válnak, szabad lesz felvilágosítást kérnem arról, hogyan képzeli el belépésünk véghezvitelét. Legszívesebben a tőlünk javasolt formát szeretném megvalósulva látni, vagyis a klub német, ill. magyar alosztályát, ami nyelvi okokból és az ügyintézés szempontjából is előnyös lenne. Folyóiratom [a Klingsor] októberi számába cikket írtam a Pen Club kérdéséről, amelyet most, mivel az Ön cikke az egész helyzetet megváltoztatja, elhalasztok, amíg akciójának eredményét összefoglalóan a végéhez hozzáfűzhetem. Ezzel remélhetőleg az állásfoglalásnak írt cikkből a romániai Pen Club megalakulásának történeti áttekintése lesz.”²² Áprily Lajosnak szóló levelében Zillich úgy látta, Crainic „Fejtegetéseinek hangjából becsületes meggyőződés csendül ki, s ezért nem látok indítékot arra, hogy továbbra is gyanakvással viszonyuljak a Pen Club román szekciójához. Mindenesetre nem szeretném feladni követelésemet, hogy önálló kisebbségi szekciókkal lépünk be; ebben az értelemben írtam Nichifor Crainicnak [...], s rábíztam belépésünk formalitásainak indítványozását. Ha így nem akarja jóváhagyni a kisebbségi szekciót, akkor azt gondolom, hogy a kisebbségeknek a román szekción belül kevésbé elkülönült szervezése révén szembeszállhatunk tagságunk esetleges későbbi politikai felhasználásával. Jelenleg mindenesetre nincsenek különösebb aggályaink. Azt hiszem, Nichifor Crainic helyesen jellemzi a Curentulban a valóságos helyzetet. Legrosszabb esetben később, ha a Pen Clubban való részvételünket kihasználnák, együttesen ismét kiléphetnénk. Ez sokkal hatékonyabb lépés érdekeinket tekintve, mint mostani óvatosságunk, mert tényeken alapul majd, míg ma csupán be nem teljesült aggályainkat fejezzük ki.”²³ Kuncz Aladárnak az *Erdélyi Helikonban* kifejtett álláspontja szerint azonban „Az irodalom fája lomboztatával és virágaival nem borulhat össze a többségi irodalom fájával, míg a politikai elfogultságok fejszéje gyökereit hasogatja. [...] A Pen-klub határozott, nemes, Európa jövőjére messzire ható irodalompolitikát jelent. [...] Erős a meggyőződés, hogy a Pen-klub román szekciója részéről a kisebbségi kérdésben való nyílt és bátran humánus állásfoglalás szinte magától elvégezné azt a kiválasztódási és egységesítő folyamatot, amelyet Nichifor Crainic a szekció újjáalakításától vár, s viszont kaput tárna a kisebbségi írók számára is, amelyen át emelt fővel és sokat szenvedett szívünk egész melegével léphetnénk be.”²⁴

Az MTI 1928. szeptember végi összefoglalója szerint Crainic „megérti a kisebbségi írók aggályait az egyesüléssel szemben, bár ismételten bevallja, hogy ez az egyesülés minden politikát kikapsolva tisztára kulturális jellegű lenne. Másrészt azonban a maga részéről is meg

kell [, hogy] erősítse, hogy ez az egyesülés a romániai Pen Clubban jelenleg nem lehetséges. A romániai Pen Club élén ugyanis Voinescu Romulus, a sziguranca vezérigazgatója áll jelenleg, aki tudvalóval szintén írónak képzelet magát. Éppen, mert Voinescu Romulus személye az, ami miatt a kisebbségi írók bizonyos aggállal tekintenek a romániai Pen Clubra, román részről egyenest felkérték Voinescu Romulust arra, hogy vonuljon félre, a sziguranca nagyhatalmú ura azonban ezt a legmerevebben visszautasította.”²⁵ Zillich 1928. szeptember végén Áprilynak megerősítette egyetértésüket a Pen Clubba való belépésük ügyében.²⁶ Áprily 1928. október 3-án küldte el Molter Károlynak Crainic írását, „mellyel Zillich és Kuncz aggodalmaira – a Pen Club kérdésében – válaszolt. A válasz a Pen Club-vitában alakuló hangulatot, nálunk néhányunknál – s Zillich értesítése szerint a szászoknál is – kedvező irányban befolyásolta.” Megjegyezte, hogy az ügyet az OMP kulturális bizottsága is tárgyalni fogja.²⁷ Áprily még aznap a Helikon tagjainak is postázta Crainic cikkét, véleményüket kérve.²⁸

A *Brassói Lapok* egy hét múlva közölte Kacsó Sándornak a „Pen Club-kérdést” taglaló, Crainicnak felelő írását. És mivel Kacsó úgy vélte, „a földobott kérdés nem pusztán irodalmi szakprobléma, amiről írók a nagyközönség kizárásával diskurálhatnak szíves és szép szavakkal – kiemljük az »irodalmi rovatból«. Hadd legyen az, ami lényege! Legyen emberi probléma! Legyen felvágott seb, gyógyításra váró betegség, vagy emberi akarat! [...] Nichifor Crainic, a te szíves meghívásodat visszautasítani akkor sem lehet. A kisebbségi írók akkor is bevonulhatnak mellétek a Pen-klubba és eregethetnek veletek együtt színes léggömböket a maguk mulattatására. Lehet akkor a Pen-klub a nemtörődömség fellegvára, a kényelmeskedés szentélye, a szellemi kiválóság rideg elefántcsonttornya. Csak értemle és haszna nem lesz semmi, s ha kimondjuk a nevét, akkor valójában egy kényelmesen, talán fényűzően berendezett klubhelyiség tűnik fel lelki szemünk előtt, egy klubhelyiség, mondom, ahol román, magyar és szász írók örvendezve bókolnak egymásnak, hogy ilyen gyönyörű internacionális, de szűkebbül egyetértésre jutottak.”²⁹ Kacsó álláspontjának erkölcsi tartalmát – írta Zillich Áprilynak – „természetesen teljes mértékben helyeselnünk kell, de amely a Nichifor Crainic cikkére írt válaszként teljesen fölösleges és ügyetlen. Crainic sorából ugyanis az a benyomásunk támad, a román írók a maguk részéről mindent el fognak követni, hogy lehetővé tegyék együttműködésünket. Nekünk meg kell elégednünk azzal az ígéretével, hogy a Pen Club elő fogja mozdítani minden tagja kultúrájának és nyelvének védelmét. Ez politikai harcaink számára is a legnagyobb támogatás, amelyet ettől a mégiscsak nem politikai klubtól elvárhatunk. Ebben az értelemben cikket írtam, amely a következő napokban jelenik meg a Sieb[enbürgisch-]. D[eutsches]. Tageblattban, és ajánlja a szász íróknak a belépést, persze azoknak a formáknak a megvitatása után, amelyeket Nichifor Crainic javasolt számunkra. Kacsó Sándor, az én véleményem szerint, nem csinált jó fogást cikkével. Még egyszer elmondja a Kuncztól és tőlem megállapítottakat, és nem valami helyesen értelmezi Nichifor Crainicot. Hiszen a Pen Club Nichifor Crainic elképzelése szerint nem halad majd el a fontos művelődéspolitikai kérdések mellett, de túl sok politikai problémát sem lehet belégyömszölni, a legkevésbé követelések formájában. Számunkra Nichifor Crainic cikke után eljött az a pillanat, amikor befejezzük a vitát arról, hogy milyen legyen a romániai magyar Pen Club, és belépésünk után a klub keretében dolgozni kezdünk. Tehát tettek, nem szavak. Természetesnek tartom, hogy a Kacsó szellemi következtetéseit Crainic és a Pen Club román tagjai a gyakorlatban képviselni fogják, ha csak olyan erők leszünk, hogy a klubon belül magunk is így tegyünk. De Kacsónak Crainichoz intézett kérdései fölöslegesek, mert Crainic már rég megadta rájuk a választ. Ezenkívül veszélyesek is, mert a vitát túl szorosan összekapcsolják a napi politikával, bár tudom, hogy Kacsó ezt nem így gondolja. Attól félek azonban, hogy fejtegetései ártani fognak belépésünk gondolatának. Hiszen a klubban tiszta légkört akarunk teremteni, amelyben mindhárom nemzet képviselői egyszóval nélkül nyilatkozhatnak szellemi kérdésekről. Ezért is kell hinnünk a román biztosítékoknak. Az ilyen légtér elevenségénél fogva sokkal hatékonyabb, mint programok és követelések felállításai, amelyek révén nemcsak Kacsó cikke válik terméketlenné, hanem nagyon gyakran a kisebbségek politikája is. Amint mondtam, a szekcióba való belépéssel kapcsolatban nincsenek többé kételyeink, és továbbra is követelni fogom Crainictól a kisebbségi szekciókat a román főszekción belül, de károsnak tartok minden vitát a Pen Clubban folytatandó politika homályos fogalma körül. Most meg kell kezdenünk a munkát. [...] a Pen Clubban való részvételünk semmiképpen sem akadályozza annak, hogy aktív politikával foglalkozzunk, de a Pen Club mint olyan csupán szellemi politikát képviselhet, amint már említettem, légtér teremthet. Ezt a lehetőséget nem szabad elmulasztanunk. Nemcsak szellemileg blamálnánk magunkat Crainic cikke után, de politikailag sem lenne bölcs lépés.”³⁰

Kacsó emlékezése szerint „Crainic meghívta a Pen Club román tagozatába a kisebbségi magyar és német írókat is. A magyarok nevében Kuncz Aladár, a németek nevében Heinrich

Zillich válaszolt. Nagyon egyformán mind a kettő, hiszen akkor már kialakult a kapcsolat a Helikon és a Klingsor között, bizonyára előre megbeszélték: ne legyen ez a válasz elfogadás sem, elutasítás sem! Csak aggodalmat fejezzen ki, hogy aligha lesz gyümölcsöző egy ilyen közösködés, amikor mind a magyar, mind a német kisebbség annyira tele van sérelmekkel. Ebben a válaszban tetszett nekem az, hogy az írók azonosultak benne népükkel. Ó, ezt helyeseltem! Nem helyeseltem azonban, hogy Nichifor Crainic ezzel a tanáccsal akart hidat kínálni nekik az aggodalmak szakadéka fölé: Mi, írók, ne politizáljunk! Szép cikk volt a Nichifor Crainicé, érezhető volt benne a megértés is, a jóakarát is. Az sem volt kétséges előttem, hogy ő nem az ideológiai semlegesség mellett emelt szót, hanem az úgynevezett »napi politikát« akarta elhárítani az írók találkozásának útjából. Bókoltam ilyen értelemben én is előtte, de számon kértem tőle is, a másik kettőtől is az igazi, nemes politizálást, az eszméért folyó harcot. Csak így lehet őszinte és tartós az írók találkozása. Cikkem utolsó mondata talán helyesen világítja meg azt, amit az egészel mondani akartam: »Fenségesebb és szebb hivatást még nem osztott ki a Teremtő az embernek, mint a romániai íróknak; nekik három nácio egymásba roppanásából kell kinevelniök a jövőnd emberét.«³¹ Az erdélyi íróknak a nemzetközi Penhez való csatlakozásáról – a román Pen magyar alosztályának létrehozásáról – végül az 1932. május 5-én, Bánffy kolozsvári lakásán összeült megbeszélés döntött,³² megalkulásuk bejelentésére azonban csak 1932. május 17-én, a Pen-világkongresszus megnyitásának napján került sor.³³ Ligeti szerint „Bánffy Miklós lett az elnök, Berde Mária az al-elnök, a két titkár Kádár Imre és Dsida Jenő. Fájdalom, ez az intézmény, amelyet nagyon sokan a nemzetközi kultúregyüttesben való képviseltesünknek szántunk és csak ennek reményében fogadtuk el az önállóság ismérveivel bíró alosztálynak a gondolatát, nem a nagyvilág felé nyitott ablakot, a PEN Klub kizárólagosan a román–magyar közeledést szolgálta és megvalloim őszintén: egyes-egyedül az ambiciózus Kádár Imrének szolgált ugródeszkeképpen.»³⁴

Az erdélyi magyar Pen működésében 1928 után hosszú szünet következett mindaddig, amíg az 1932-es budapesti kongresszust megelőző küzdelmek hírei, mindenekeelőtt annak lehetősége, hogy az erdélyi magyar Pen létrejöttének ottani bejelentése a román Pennek is emmens érdeke, tevékenységüket föl nem pezsdítette. Krenner Miklós 1931-ben, a világválság mélypontján fölvetette azt is: „A nemzetköziség kérdésénél önkéntelenül fölbukkan a kérdés, hogy a kulturális intézmények, felekezetek, irodalmi alakulatok miért nem tudják föl tartóztatni az összeköttetések fejlesztésével, s amennyiben nincsenek meg, fölvetelével a közérdeklődés állandó lankadását? Bizonyára künn rejlik ennek a fő oka. Az első évek nagyobb pietizmusa és humánuma lassan kifulladás, mert mindenütt a külön gond ütötte föl sátraikat. Ma még a nemzetközileg szervezett anyagi források nagy bőségére alapozott cionizmus is válságba keveredett! Különben a gazdasági érdekek nemzetközi összefüggésének kiépülése a második sorba tereli a szellemiség nemzetközi mozdulatait. De magunkban is rejlik valami. Otthon se tudunk tágasabb munkára szövetkezni. Egyebek között semmi jelentékenyebb lépést nem tudunk tenni, hogy az erdélyi magyar hírlapírás nemzetközi szervezetekbe kapcsolódjék, a szépirodalom a Pen Clubba jusson.»³⁵ 1928 júniusában az oslói 6. nemzetközi Pen-kongresszus megerősítette a szellemi művek szabad forgalmának elvét. „Noha a határozati javaslat szövegezésében kerülték azt, hogy bármely államot megnevezzenek, Bucuța román delegátus mégis találva érezte magát annál is inkább, miután az elnöklő Jules Romains francia delegátus jelezte, hogy a javaslatot magyar részről kezdeményezték. Bucuța kijelentette, hogy sehol nincs semmiféle általános tilalom magyar könyvek bevitelével szemben.»³⁶

Kosztolányit az 1930. december 18-i rendes közgyűlés választotta a Magyar Pen Club élére.³⁷ A szervezet voltaképpen ezután vonta magára az olvasók, a magyar közélet és a politika, a hazai és a nemzetközi sajtó, majd a külföldi Pen Clubok figyelmét. Régi tervének, a világkongresszus budapesti megrendezésének előkészítését Kosztolányi már a 1931. januári 9. kongresszuson megkezdte Hágában. Nemzetközi irodalmi súlya (1932-ben műfordításaiért megkapta a francia becsületrendet), Nyugat-Európában számos nyelvre lefordított művei, főként pedig tekintélye és személyisége megkönnyítette, hogy az ügy támogatásának sokakat megnyerjen. Az volt a fő célja, hogy a nagy európai kiadók és folyóiratok, szerkesztők és szerzők figyelmét még inkább a modern magyar irodalom felé fordítsa, jól sikerült nemzetközi debütálásában tehát összekapcsolódott a távlatos irodalmi diplomácia és a kongresszus Budapestre hozatalának kérdése. Rothermere-hez 1931 végén jutott el.

Lord Rothermere vicomt, polgári nevén Harold Sidney Harmsworth, az ismert brit politikus, sajtómágnás, az Associated Newspapers Limited konszern tulajdonosa, Anglia egyik leggazdagabb embere Magyarország és a revíziós gondolat legfőbb európai támogatója volt.³⁸ Az ugyancsak tulajdonában álló Daily Mail 1927. július 21-i számában terjedelmes cikket

közölt *Hungary's Place in the Sun – Safety for Central Europe (Magyarország helye a nap alatt – Biztonságot Közép-Európának)* címmel. Kosztolányi 1931 végén utazott Londonba, ahol lapja, a *Pesti Hírlap* főszerkesztője, Légrády Ottó kívánására kapcsolatain keresztül sikerült elérni, hogy november 4-én Rothermere fogadja. A beszélgetés során Kosztolányi Magyarország és a magyarság tragikus helyzetéről adott tájékoztatást a szellemi élet, az írók és az irodalom nehéz helyzetét ecsetelve, mire a lord két évre (1931–32-re) szóló, évi ezer fontos felajánlást tett új magyar művek jutalmazására. „Az idei díjat 1932 januárjában vagy februárjában ítélik oda, a másodikat 1933 januárjában vagy februárjában.”³⁹ Rothermere egy feltételt szabott: a jutalmazottak a díj fejenként körülbelül tíz-tízezer pengős összegének tíz-tíz százalékáról mondjanak le nyomorgó író társaik javára. Fontos körülmény, hogy a lord a művek és szerzők kiválasztásával személy szerint Kosztolányit kérte fel. Kosztolányi először egy bizottságra akarta bízni a döntést, ettől azonban Heltai Jenő és Lengyel Menyhért indítványára elállt, így ezért a végső szót a magyar Pen választmánya mondta ki.

Voltaképpen ez a választás vezetett a magyar Pen 1932–33. évi válságához. Találkozójuk után, melyről Kosztolányi *Lord Rothermere-nél* című terjedelmes útirajzában számolt be,⁴⁰ Galsworthy ebédre hívta „Hollandia, Belgium, Franciaország, Németország és Magyarország küldöttjét.”⁴¹ Késő estig tanácskozik a végrehajtóbizottság az 1932. május derekán, Budapesten tartandó tizedik, jubileumi nagygyűlés munkarendjéről. Az ülés végén bejelentem Galsworthynak és külföldi társainak Rothermere lord adományát s ők irodalmuk újabb térhódítását örömmel veszik tudomásul.”⁴² A díjra a legnagyobbak közül többen is esélyesek voltak: Móricz, Krúdy, Füst Milán és mások (a jutalmat végül Móricz és Krúdy kapta megosztva). A presztízsért (és a díjjal járó fontokért) heves küzdelem indult meg. A szemben álló irodalmi felek elmérgesedő konfliktusa már-már a kongresszus megrendezését veszélyeztette, holott Bókay János 1931. végi jelentése szerint „Egyesületünk vezetőségét minden cselekedetében ez év folyamán [is] az az igyekezet vezette, hogy minél tökéletesebben előkészítse az 1932-ben Budapesten tartandó nemzetközi Pen Club-kongresszust. Tiszteletbeli elnökünk, elnököink, alelnökeink és titkárunk⁴³ több ízben eljártak az illetékes hatóságoknál, kormánynál és fővárosnál, hogy biztosítsák a kongresszusra szükséges anyagiakat és természetben való támogatást, és noha az illetékesek részéről a legmesszebbmenő megértést és jóindulatot tapasztalták, a kérdés anyagi oldalát ez ideig a súlyos gazdasági viszonyokra való tekintettel biztosítani nem sikerült. Úgy a kormány, mint a főváros vezetősége kilátásba helyezte ugyan, hogy a kongresszus céljaira 30–30.000 pengő támogatásban részesíti egyesületünket, a kilátásba helyezett összegből mind ez ideig azonban csupán 8.000 pengő folyt be a kormány részéről, amely összeget a kongresszus előkészítésével kapcsolatos hágai utunkal és elnökünknek a londoni végrehajtó bizottságban való részvételével nagyjából kimerítettük.”⁴⁴

A Pen vezetősége 1931 decemberében fordult Sipőcz Jenő budapesti polgármesterhez támogatást kérve: „A Magyar Pen Club évekig tartó fáradozásának eredményeképpen a Pen Clubok Világszövetsége jövő év tavaszán – június 15-től 23-ig – Budapesten tartja meg nemzetközi írói világgongresszusát. A kongresszuson mintegy 300 neves külföldi író fog részt venni. Igyekeztünk mindazokat az írói világnagyságokat megnyerni a budapesti kongresszuson való részvételre, akiknek ma döntő szavuk van a világsajtó irányításában. Bátran állíthatjuk, hogy hasonló arányú és hasonló jelentőségű írókongresszus Magyarországon, de úgyszólván az egész világon még nem volt. Növeli a jövő évi Pen Club-világgongresszus jelentőségét az a kedvező körülmény, hogy ezen a kongresszuson üli meg a Pen Club Világszövetség is tízéves fennállásának jubileumát és ezen dönt először a »Grand Prix des Pen Club«-ról, amely irodalmi díj jelentőségében vetekedni fog a Nobel-díjjal. Nemzetünknek és fővárosunknak kívántunk szolgálatot tenni akkor, amikor ezt a fontos írói világeseményt Budapest számára szereztük meg, azt remélve, hogy így napokon keresztül Magyarországra tudjuk terelni a világsajtó figyelmét és nagysúlyú barátokat tudunk szerezni nemzetünknek.” A kérelem arra a látogatásra is utal, melynek során már tájékoztatták a kormányt a kezdeményezésről, „amely előző és mostani kormányunk részéről is a legnagyobb elismeréssel és helyesléssel találkozott.”⁴⁵ Küldöttségünk – Berzeviczy Albert, Kosztolányi Dezső, Radó Antal, Harsányi Zolt és Bókay János – annak idején felkereste Bethlen István gróf v[olt]. miniszterelnök úr Ónagyméltóságát, aki a kormány nevében felerészben vállalta a kongresszus költségeinek fedezését és megígérte, hogy a feltétlenül szükséges összeg hiányzó felének fedezését a főváros részéről ki fogja eszközölni. A volt miniszterelnök Úrnak ezt az ígéretét Károlyi Gyula gróf Ónagyméltósága is teljes egészében magáévá tette és a kormány által vállalt összeg folyósítását elrendelte.” A kongresszus költségvetése előreláthatólag „a mai igen súlyos gazdasági viszonyok figyelembevételével a legerényebb kalkuláció mellett 62.400 pengőt tesz ki. Szabadjon megjegyezni, hogy a Pen Clubok eddigi hasonló világgongresszusi-

sai (bécsi, varsói, hágai kongresszusok) ennél sokkal költségesebbek voltak. A Pen Club alapszabályai szerint ugyanis 94 hivatalos delegátust és tiszteletbeli vendéget, tehát összesen mintegy 150 vendéget a rendezéssel megbízott egyesületnek teljesen ingyen kell nyolc napon keresztül ellátnia, ami tetemesen megnöveli a költségeket.” A Pen vezetői végül azt kérték Sipőcztől, hogy „a kongresszusnak nemzeti célokat és fővárosunk érdekeit szolgáló voltára való tekintettel Budapest székesfővárosa 30.000 pengővel járuljon hozzá a kongresszus költségeihez, vagyis az állammal egyenlő mértékben támogasson bennünket. Ezen összeg hiányában – saját anyagi erőnk nem lévén – képtelenek volnánk a hatalmas magyar propagandát szolgáló kongresszus megrendezésére és ezzel elmulasztanánk egy soha vissza nem térő propagatív alkalmat – nem is szólva arról, hogy a világlapokban hónapok óta beharangozott és lelkiismeretesen előkészített kongresszus lemondása mérhetetlen erkölcsi kárt jelentene nemzetünknek és alkalmat adna ellenségeinknek arra, hogy ebből a külföldön tőkét kovácsoljanak ellenünk. Ha a budapesti kongresszust lemondanók, úgy Jugoszláviára hárulna át a kongresszus megrendezésének a joga.”⁴⁶

■ JEGYZETEK

1927. aug. 16. MTI *Román és erdélyi magyar–német lapszemle*.
- Mohácsi Jenő: *A Pen-Club jelentősége*. Nyugat 1930. 24. 1231–1235.
- Germanus Gyula: *Emlékezés(eim) a Pen-Clubra*. Kézirat. A Magyar Pen Club levéltára (a továbbiakban: MPC). Az egyesület pecsétje és jelvénye: „Magyar Pen-Club, a középén szárnyas lúdíróttól.” *A Magyar Pen-Club Alapszabályai* Pesti Könyvnyomda Rt. (Dr. Falk Zsigmond). Bp., 1929. I. fejezet 1. §.
- Uo. 2–3. §.
- Klebelsberg 1922. jún. 16-tól volt a Bethlen-kormány (1921. ápr. 14. – 1931. aug. 24.) tagja.
- Germanus Gyula: i. m.
- Az első helikoni találkozó jegyzőkönyve*. Marosvécs, 1926. júl. 16–18. *A Helikon és az Erdélyi Szépmíves Cél levelesládája (1924–1944)* (a továbbiakban: *ESzC lev*). Kriterion. Buk., 1979. 1. k. 59. (12) Az írók összejeveteléről *Marosvécsen Helikon* címmel Robert K. Maurer számolt be a Klingsor c. folyóiratban (1926. 9. 367–369.), lásd Ritoók János: *Kettős tükör*. Kriterion. Buk., 1979. 53–55.
- Román honosságát 1926. júl. 6-án nyerte el, lásd Csapody Miklós: *Bánffy Miklós kettős küldetése*. Polis. Kvár, 2015. 39. Hazatéréséről bővebben uo. 37–52.
- Történetéről és eszmévilágáról Pomogáts Béla: *A transzilvánizmus*. Akadémiai Kiadó. Bp., 1983.
- A Céhről és a Helikonról Kós Károly: *Fenét igyekeztem én a hosszú életre!* In: Marosi Ildikó – Erdélyi Lajos: *Közlekedés*. Kriterion. Buk., 1974. 9–17; Kós Károly: *Erdélyi Szépmíves Céh [1924]*. In: *Kós Károly publicisztikája*. Pallas-Akadémia. Csíkszereda, 2014. 176–177. és Uő: *Erdélyi Szépmíves Céh [1926]*. Uo. 190–194.
- Erdélyi Szépmíves Céh [1924]*. In: *Kós Károly publicisztikája* 176.
- Ford. Kós Károly, versford. Dsida Jenő. Erdélyi Szépmíves Céh. Kvár, 1933.
- Súly alatt a pálma*. Fraternitas Rt. Kvár, é. n. [1941] 111.
1928. jún. 3. MTI *Napi hírek, tudósítások*. 2. kiad.
- Jegyzőkönyv a Magyar Pen Club 1930. okt. 28-i igazgatósági üléséről*. Gépirat (a továbbiakban: G.) MPC.
- Jegyzőkönyv a Magyar Pen Club 1930. dec. 4-i igazgatósági üléséről*. G. Uo.
- Berde Mária beszámolója: *ESzC lev* 1. k. 340. (179)
- A második helikoni találkozó jegyzőkönyve*. Marosvécs, 1927. aug. 5–7. *ESzC lev* 1. k. 84. (27)
- MTI *Magyar lapszemle*, 1927. aug. 8.
- A harmadik helikoni találkozó jegyzőkönyve*. Marosvécs, 1928. aug. 5–7. *ESzC lev* 1. k. 146–147. (62)
- Magyarul: *A Pen-klub és a kisebbségi írók*. Ellenzék 1928. szept. 30.
- Heinrich Zillich levele Nichifor Crainichoz*. Brassó, 1928. szept. 18. *ESzC lev* 2. k. 353.
- Heinrich Zillich levele Áprily Lajoshoz*. Brassó, 1928. szept. 18. Uo. 1. k. 153–154. (68).
- Kuncz Aladár: *A Pen-klub és a magyar kisebbségi írók*. Erdélyi Helikon 1928. 4. 245–248.
1928. szept. 21. MTI *Román és erdélyi magyar–német lapszemle* 21.
- Heinrich Zillich levele Áprily Lajoshoz*. Brassó, 1928. szept. 24. In: Ritoók János: i. m. 125–126.
- Áprily Lajos levele Molter Károlyhoz*. Kvár, 1928. okt. 3. In: *Molter Károly levelezése* 2. k. Argumentum–Polis. Bp–Kvár, 2001. 99–100. (409)
- Áprily Lajos körlevele az Erdélyi Helikon tagjaihoz*. Cluj–Kvár, 1928. okt. 3. *ESzC lev* 1. k. 158–159. (73)
- Kacsó Sándor: *A Pen-klub és a kisebbségi írók*. Brassói Lapok 1928. okt. 11.
- Heinrich Zillich levele Áprily Lajoshoz*. Brassó, 1928. okt. 10. *ESzC lev* 1. k. 159–160. (74) és Ritoók János: i. m. 128–129.
- Brassói Lapok 1928. okt. 11. Idézi Kacsó Sándor: *Fogy a virág, gyúl az iszap*. Magvető, Bp., 1985. 235–236. A vitáról Jancsó Benedek: *Román–magyar kulturális megértés és a PEN-Klub Erdélyben*. Magyar Szemle 1928. szept.–dec. 4. k. 264–268.
- Kacsó: i. m. 113.
- Az 1932. évi budapesti Pen-világkongresszus jegyzőkönyve*. Kézirat. MPC.
- Kacsó: i. m. uo.
- Krenner Miklós (Spectator): *Az erdélyi út*. In Uő: *Az erdélyi út*. Haáz Rezső Kulturális Egyesület. Székelyudvarhely, 1993. 82.
1928. jún. 23. MTI *Napi hírek, tudósítások*. 2. kiad.
- Kosztolányi Dezső a magyarországi Pen-Club elnöke*. Napló 1930. dec. 28.

38. Tevékenységéről és a Magyar Revíziós Liga működéséről Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat*. Kalligram. Pozsony, 2009. 112–156.
39. 1931. nov. 4-én Kosztolányi így írt feleségének: „Az első percben, amikor irodalmunk szomorú helyzetéről beszéltem, felugrott, rácsapott az asztalra, s ötszáz angol fontot adott a legjobb munka jutalmazására, mely 1931-ben jelent meg, de azután megváltoztatta elhatározását, és ezer angol fontot ajánlott fel. Könyvek toltak szemembe.” Kosztolányi Dezsőné: *PEN*. In: *Uő: Kosztolányi Dezső*. Holnap. Bp., 1999. 239.
40. *Elsüllyedt Európa*. Nyugat. Bp., 1943. 193–205.
41. „A díjról, a Rothermere-nél való beszélgetésről egy szót sem, még Lenkey [Gusztáv]nak és Bókay [János]nak sem – maradjon titkok, amíg haza nem érek.” *Uo.* 239–240. és *Levelek – Naplók*. Osiris. Bp., 1996. 634. (1122)
42. *Lord Rothermere-nél*. In: *Uő: Elsüllyedt Európa 193–205*.
43. A Magyar Pen Club tiszteletbeli elnöke Berzeviczy Albert, elnöke Kosztolányi Dezső, alelnöke Heltai Jenő, Radó Antal (ügyvezető), gróf Teleki Sándorné és Voinovich Géza, főtítkára Harsányi Zsolt, titkára Mohácsi Jenő volt, lásd *A Magyar Pen Club vezetősége* (1931). G. MPC. A titkári teendőköt nemsokára ifj. Bókay János vette át.
44. Lásd *A világtársaság költségelszámolását* (1932. jún.). G. MPC.
45. Gróf Károlyi Gyula 1931. aug. 24. – 1932. okt. 1. között volt kormányon, vallás- és közoktatásügyi minisztere 1931. dec. 16-ig Ernszt Sándor, 1931. dec. 16. – 1932. okt. 1. között Karafiáth Jenő volt.
46. *A Magyar Pen Club Elnökségének beadványa Sipőcz Jenő budapesti polgármesterhez*. G. MPC.

